

УДК 141.7:172.15

Р.В. ГУЛА

**ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «РАДЯНСЬКИЙ ПАТРІОТИЗМ» І «ПАТРІОТИЗМ»**

Гула Руслан Володимирович – доцент кафедри гуманітарних наук Академії сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного (м. Львів), кандидат історичних наук, с.н.с. кафедри української історії та етнополітики Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара

У даній статті розглядаються основні проблеми визначення понять патріотизм і радянський патріотизм. Робиться спроба власної інтерпретації даних понять з урахуванням філософських категорій.

**Ключові слова:** патріотизм, радянський патріотизм, батьківщина, вітчизна.

В данной статье рассматриваются основные проблемы определения понятий патриотизм и советский патриотизм. Делается попытка собственной интерпретации данных понятий с учетом философских категорий.

**Ключевые слова:** патриотизм, советский патриотизм, родина, отечество.

The main determination problems of such concepts as Patriotism and Soviet Patriotism. An attempt of own interpretation of the given concepts subject to the philosophical categories is made.

**Keywords:** Patriotism, Soviet Patriotism, Motherland.

© Р.В. Гула, 2013

**Постановка проблеми.** З проголошенням незалежності України розпочався новий етап теоретичного переосмислення місця та ролі патріотичних констант у житті суспільства. Зруйнування минулих стереотипів і постулатів радянського патріотизму, відсутність навіть постульованих положень світоглядних начал формування патріотичної свідомості сучасної України відповідно створюють проблема комплексу подолання внутрішніх протиріч, які визначають різні підходи до оцінки радянського патріотизму та перспектив патріотичного виховання нації.

**Стан дослідження проблеми.** Стан дослідження феномена радянського патріотизму можна вважати недостатнім. Практична відсутність фундаментальних досліджень у сучасній українській та російській науці логічно, як надскладного соціально-політичного явища та соціокультурного феномена дозволяє автору визначити за мету статті розкриття співвідношення понять патріотизму та радянського патріотизму крізь призму діалектичних протиріч.

Особливостями теоретичного трактування поняття «патріотизм», як філософської, політологічної та соціокультурної категорії на нашу думку є:

- різноманітність та складність трактування об'єкта патріотизму;
- розбіжності у дослідницькій базі щодо визначення та співвідношення понять «Батьківщина», «Вітчизна», «Держава», «Нація», «Класи (верстви)», як ключових понять патріотизму;
- відсутність єдиних підходів щодо класифікації патріотизму.

Вищевказані особливості формують систему діалектичних протиріч, які на нашу думку відображають органічні єдність та взаємовиключення між:

- інтернаціональною формою та національним змістом патріотизму;
- генетичною основою формування патріотич-

ної свідомості одиничного, як особливого почуття індивіда, особи, особистості та імперативно спрямованим процесом формування суспільної патріотичної свідомості цілого (народу, нації, класу);

- абстрактною можливістю ідеалізації патріотичних цінностей та реальною дійсністю їх впровадження при абсолютизації певних об'єктів патріотизму;

- відносною сталістю причин консервації певних патріотичних постулатів та наслідком їх розвитку і трансформації виходячи із комплексу об'єктивних умов;

- офіційною сутністю патріотизму, як функціонального інструменту патріотичного виховання державних інституцій та конкретним, складним явищем прояву патріотичних відчуттів у індивідуальній та суспільній свідомості народу.

У сучасному українському науковому дискурсі поняття патріотизму має широкий спектр тлумачень, що відбиває інтегральну природу самого явища, а саме:

- «любов до батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу» [1, 471];

- «суспільний моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам і виявляється у готовності служити Батьківщині й захищати її від ворогів» [2, 633];

- «позиція, яка поєднує відданість і любов до батьківщини, солідарність із власним народом та повагу до інших народів і пошану до їхніх суверенних прав» [3, 1032];

- «швидше почуття, аніж політична ідея, але таке почуття, яке може бути поставлене на службу

різного роду переконанням, особливо в часи війни» [4, 270];

«одна із найбільш значущих, незмінних цінностей, що властива усім сферам життя суспільства й держави, виражає ставлення особистості до своєї Батьківщини й характеризує вищий рівень її розвитку в процесі діяльності на благо Батьківщини» [5, 110–111];

«одна з домінуючих соціально-психологічних характеристик людини як особистості і фундаментується на вищих людських почуттях, які характеризують її як громадянина, носія певних духовних якостей; це інтегративне поняття, сенс якого формується на перетині різних наук, зокрема, політології, політичної філософії, етики та психології» [6, 236] та історії рідної країни.

Таким чином, патріотизм в його класичному вигляді включає в себе наступні компоненти: любов до Батьківщини, до рідних місць, рідної мови; повага до минулого Батьківщини, розуміння завдань, які стоять перед країною та свого патріотичного обов'язку; повага до інших народів, їх звичаїв та культури; готовність служити інтересам Батьківщини, активна та свідома участь у діяльності на благо Батьківщини та Вітчизни при єдності особистих та суспільних інтересів підвищення соціального рівня життя народу. До своєрідних святинь патріотизму слід віднести також і духовну доктрину (релігію) та перетворений історичний простір рідної землі, її територіальна цілісність.

Радянський патріотизм, який базується на основних філософських, соціальних та етичних традиціях минулого, принципово по-новому поставив акценти щодо любові до Батьківщини, Вітчизни та Держави.

Слід зазначити, що філософи радянської доби розглядали поняття патріотизму у формах радянського й соціалістичного патріотизму. На думку І.Кона складовими частинами соціалістичного патріотизму були органічна єдність любові до батьківщини з відданістю справі комунізму та тісний зв'язок з міжнародним комуністичним робітничим рухом у формі пролетарського інтернаціоналізму [7, 252–254]. Таким чином, соціалістичний патріотизм був за своїм змістом більш широким поняттям ніж радянська його форма. Можна стверджувати, що соціалістичний патріотизм був світоглядною основою ідеології світової соціалістичної системи та міжнародного комуністичного руху. Радянський патріотизм, який включав у себе основні постулати соціалістичного патріотизму був більш орієнтований на формування патріотичної свідомості радянського народу.

Вибравши в себе весь спектр класичного трактування патріотизму, радянський його зразок був переважно спрямований виключно на зміщенні центру уваги на Вітчизну як об'єкт при головній ролі комуністичної ідеології у формуванні суб'єкту, як носія патріотичної ідеї класового змісту.

На нашу думку, радянський патріотизм – це суспільно-політичне явище, яке у політичному аспекті асоціювалося з легітимізацією влади на домінуючих комуністичних ідеологічних догматах,

гордістю за свою соціалістичну країну, її реальні соціально-економічні досягнення та безумовною лояльністю державі в особі її керівників. У соціальному аспекті передбачувалося домінування пролетарського інтернаціоналізму при створенні наднаціональної спільноти людей – радянського народу. Економічну складову радянського патріотизму відображала ударна праця в умовах зрівнювального розподілу та споживання для основної маси населення.

Можна погодитися з думкою Ю.Д. Граніна, що «реальна політика держави, яка розроблялася під ідеологічним прикриттям «інтернаціоналізму», була спрямована на формування нової політичної інтегрованої «історичної спільноти». В руслі політики її формування відбувалось стирання територіальних кордонів компактного мешкання етносів (зміни кордонів територіальних та національно територіальних утворень), різниці у соціальної стратифікації населення (колективізація, індустріалізація), збільшення міграційних потоків (у тому числі за рахунок насильницького переселення), та, звичайно, формування спільного відносно гомогенного культурного, освітнього та інформаційно-комунікативного простору Радянського Союзу. Формально це відкривало можливість рішення «національного питання»: формування нової політичної спільноти – радянського народу» [8, 21].

Феномен радянського патріотизму був сформований цілеспрямованою діяльністю централізованої системи щодо створення масової патріотичної свідомості радянського народу та реальними економічними, соціальними та культурними досягненнями Радянського Союзу. На думку одного із ідеологів КПУ Г. Крючкова: «Ця титанічна праця сприяла консолідації радянського суспільства, формуванню принципово нової спільноти – радянського народу...Був покладений початок затвердження принципів нової – соціалістичної цивілізації, яка включала в себе кращі риси східнослов'янської та інших цивілізацій – колективістські та гуманістичні начала, – общинність, солідарність та взаємодопомогу, високу моральність та духовність, поважне ставлення до особистості, до усіх націй та народностей, доброту та справедливість, порядність та милосердя» [9, F2]. Слід зазначити, що, незважаючи на деяку однобічність розкриття задекларованих світоглядних рис радянського патріотизму, його позитивна гуманістична та мобілізуюча спрямованість розкрита загалом правильно. За влучною тезою О. Бузгаліна та О. Колганова «енергія соціальної творчості мас, яка була розбуджена Великою Жовтневою соціалістичною революцією, виявилася настільки міцною, що вона була в змозі протриматися (поступово виснажуючись та знову підживлюючись – подвигом радянського народу у Великій Вітчизняній війні, ентузіазмом молоді у період «відлиги»)»...до 70-х рр. XX століття» [10, 350].

Впровадження у життя соціальних, політичних та економічних констант радянського патріотизму здійснювалося всією системою соціальних інститутів та суспільних комунікацій.

Широке використання монументальної ар-

хітектури та масової скульптури пам'ятників та монументів новим вождям та героям революції і праці, створення шедеврів кіномистецтва, великої прози та поезії представило нове символічне поле молодій державі робітників та селян. Ця держава сприймалася як «вітчизна», за яку можна не тільки вбивати класових ворогів, але й вмирати.

Нове символічне поле радянського патріотизму прагматично використовувало своєрідний «пантеон героїв» з метою персоніфікації проявів радянського патріотизму. Відбувався процес своєрідної «сакралізації» революціонерів усіх часів, націй та народностей, вождів світового пролетаріату, героїв Жовтневої революції та громадянської війни, ударників праці. Із подій та постатей дореволюційної Росії в цей досить обмежений перелік входили ідеалізовані ватажки селянських повстань. У подальшому, залежно від розвитку воєнно-політичної обстановки, в цей ряд були зараховані святі землі Російської та деякі представники експлуаторських класів з утилітарно-практичним використанням їх здобутків та життєвого шляху для організації патріотичного виховання з відповідним класовим обмеженням.

Захищаючи націю (в даному випадку радянський народ) держава сформувала в своїх громадян національну (радянську) свідомість, яка значно послабила групові ідентичності, особливо етнічні.

Використання цієї системи з інтерпретацією у державно-патріотичному дусі базувалося на: орієнтації народу на безмежну вірність людей радянському політичному ладові, соціалістичній вітчизні, справі комунізму, як світоглядної основи патріотизму; визнанні пріоритетного значення соціалістичної системи господарства та соціалістичних виробничих відносин, як економічної основи виховання патріотизму; визначення радянського державного ладу політичною основою функціонування патріотизму; розвитку ідейно-теоретичної бази радянського патріотизму – марксизму-ленінізму; мобілізації історичного досвіду Росії, Російської імперії, котрий на початковому періоді розглядався з позицій вузькокласового підходу; акцентуації рефрену бойового (трудового) героїзму радянського патріота як стандартизованого штампу патріотичної поведінки та основної форми пропаганди патріотизму; використання вітчизняної традиції наділення суспільства (а також його окремих носіїв) особливою цінністю, як силу, що об'єднує людей навколо політичних, економічних та духовних цілей.

Виховання носія радянського патріотизму відбувалося в організаційних формах системи патріотичного виховання. Загальне керівництво цим процесом здійснював Центральний Комітет партії (РКП(б), ВКП(б)) через відповідні структурні підрозділи.

Метою патріотичного виховання була визначена важливість формування свідомого патріотизму, як розуміння прогресивного значення соціалізму перед капіталізмом. Комуністична свідомість трактувалась як усвідомлення свого обов'язку щодо творчої, перетворюючої діяльності на благо соціалістичної Батьківщини, гордості за досягнення у

боротьбі за комунізм, свідоме поєднання патріотизму та інтернаціоналізму. Кінцевою метою патріотичного виховання повинно було бути створення радянської державної індивідуальної та суспільної свідомості.

Виходячи із особливостей державного управління процесами формування радянського патріотизму його можна визначити як етатистський. За трактуванням російського філософа І. Ільїна, радянський патріотизм був патріотизмом у державній формі, який передбачав не вірність своїй Батьківщині та народу, а вірність партійно-комуністичній владі, міжнародній солідарності трудящих [11, 2, 3, 28].

Поряд з етатистською характеристикою радянського патріотизму можна визначити таку його рису, як ідеологічний патріотизм. Ідеологічне, як феномен, постійно у специфічній формі супроводжував громадянське та патріотичне. Слід зазначити, що ідеологічне виконувало своєрідну компенсаторну функцію. При послабленні марксистсько-ленінської складової посилювалися релігійна та національна у залежності від пріоритетності завдань на відповідних історичних відрізках при утилітарному використанні владою постулатів радянського патріотизму.

Основними принципами патріотичної радянської ідеології були: принцип нелінійності, тобто існування, розвиток та функціонування у складній системі відповідних протилежностей та суперечностей; принцип історизму, що відображав тезу про самобутність та унікальність історичного шляху радянського народу; принцип класового підходу, який базувався на ідеї провідної ролі в суспільстві пролетаріату в союзі з найбіднішим селянством та прогресивною інтелігенцією; принцип наднаціональності – створення нової соціальної спільноти людей – радянського народу; принцип месіанізму – абсолютизації ролі радянського народу – першого у світі будівника комунізму; принцип імперативності – жорсткого обов'язкового втілення у життя ідеологічних засад радянського патріотизму державною системою соціальних інститутів.

Співвідношення особистості та суспільства складалися у складній системі координат. Кожного разу виникали своєрідні відносини між загальнодержавними, загальнонаціональними, соціальними, національними, груповими та професійними інтересами. При цьому у суспільстві складалась деяка цілісність, яка включала у себе всі грані розвитку суспільного процесу. В рамках історичних періодів виникала відповідна група протиріч, яка сприяла прогресивним тенденціям розвитку суспільства та держави і змушувала використовувати все нові та нові принципи самоорганізації. Цей же історичний етап визначався як сукупність різноспрямованих рухів, кожен з яких мав свої часові рамки, різну динаміку розвитку, різних персоналій, але ставив за мету завдання світового масштабу – побудову справедливого суспільства в окремо взятій державі за «самою передовою в світі теорією» та захист її територіальної цілісності з місцією визволення народів Європи від нацизму.

На своєму історичному шляху радянський пат-

ріотизм пройшов складний шлях існування скрізь систему відповідних протилежностей. В узагальненому вигляді її можна визначити як протилежності між:

- постулатами марксизму-ленінізму та історичними формами патріотизму, які були притаманні дореволюційному суспільству;

- гуманістичними цілями побудови соціалістичного справедливого (за поглядами комуністичних теоретиків) суспільства та репресивно-каральними (навіть терористичними) методами їх практичної реалізації;

- використанням загальнолюдських етичних категорій у процесі комуністичного патріотичного виховання та їх класово-догматичним обмеженням у рамках офіційної ідеології;

- стратегічним догматизмом комуністичного вчення та тактичними релятивістськими тенденціями в залежності від особливостей розвитку політичної (воєнно-політичної) обстановки;

- проголошеними принципами колективного партійного керівництва та створенням системи, яка сприяла появі культу особи;

- співвідношенням інтернаціонального як пролетарського інтернаціоналізму та національного підходів залежно від необхідності їх використання.

Отже, при формуванні нової соціально-політичної спільноти – радянського народу, радянському керівництву вдалося сформувати на основі уніфікації всіх сфер життя суспільства значний прошарок народонаселення, який у більшій або меншій мірі відповідав постулатам радянського патріотизму.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Скуратівський В. Патріотизм //Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
2. Ткаченко В. М. Патріотизм / Енциклопедія освіти. – К.: Хрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. УСЕ Універсальний словник-енциклопедія [Гол. ред. чл.-кор. НАНУ М. Попович]. – К., 2001 – 1575 с.
4. Енциклопедія політичної думки / [пер. з англ., за ред. Наталії Лисюк]. – К.: Дух і Літера, 2000. – 467 с.
5. Бойко О.В. Військове навчання і виховання: Навч.-метод. посіб. / О.В. Бойко, М.М. Голик, В.М. Кожевников, О.М.Чепур. – Львів: ЛІСВ, 2007. – 153 с.
6. Чернова І.В. Проблема патріотизму в сучасному науковому дискурсі / І.В. Чернова // Військово-науковий вісник: Збір. наук. праць [відп. ред. П.П. Ткачук. – Львів: АСВ, 2011. – Вип. 15. – С 228 – 238.
7. Словарь по этике / [Под редакцией И. Кона]. – М : Издательство политической литературы, 1983 г. – 445 с.
8. Гранин Ю.Д. Станет ли Россия «национальным государством»? / Юрий Гранин // Вопросы философии. – 2011. – №1. – С. 15–26.
9. Крючков Г. Придумать национальную идею невозможно / Георгий Крючков // 2000. – 2011. – №17 (556). – С. F1, F2–F3.
10. Бузгалин А. 10 мифов об СССР / А. Бузгалин, А. Колганов. – М.: Яуза; Эксмо, 2010. – 448 с.
11. Ильин И.А. Советский Союз – не Россия (Памятные тезисы) / Иван Ильин. – Б.м., Б.и, 1947. – 31 с.